

KULTURVÄRDEN

NÖDHAMN I SYDOST

Utklippans märkliga historia

KULTURARV I EN FRÖPÅSE

Från fårsvingel till smällglim

BLOMMANDE SIDEN

Dekormålaren ger tyget liv

K

DANS PÅ LUSTSLOTTEN

Teaterfamiljen på hovet

MYLLRANDE VÅTMARKER

Återställer naturens mångfald

LIVET PÅ GODNATT

Fyrvaktarens dotter berättar

Ö-luff på

KRONOHOLMAR

BÖLJAN DEN BLÅ

FÖR MÅNGA är sommaren synonym med röda stugor, böljande vetefält och kossor. För andra är det vattnet, båten, stränderna och solnedgångar över havet. I år låter vi ”det stora blå” med öar, kobbar, skär och fyrar få dominera Kulturvårdens sommarnummer.

Visste du att Statens fastighetsverk förvaltar cirka 1700 öar längs Sveriges långa kust? Följ med till ett urval av dem och få lite inspiration till sommarutflykter. Här reder vi också ut vad en kronoholme är för en slags ö. I en annan artikel möter vi fyrvaktardottern Dagny Bark (gift Carlsson) som har levt ett väldigt annorlunda liv.

Våtmarker är ett aktuellt ämne som Johan Njunjes, en av Statens fastighetsverks skogvaktare, kan mycket om. Han berättar om vårt arbete med att återställa våtmarker och varför det är så viktigt.

En kontrast till utomhusreportagen är det arbete som dekormålaren Catrin Skött gör. Väggar, tak, tapeter och mycket annat är hennes arbetsvardag. Och i vår anekdot tar vi oss tillbaka till frihetstiden och lär känna madame Dulondel.

Trevlig sommar och trevlig läsning!

MIA FERNLUND
chefredaktör

FOTO MIA FERNLUND

Akuta åtgärder på Operans tak

Operabyggnaden i Stockholm har ett stort behov av underhåll. Nu har regeringen avsatt 133 miljoner kronor för akuta åtgärder. Karin Brofelth, projektutvecklare på SFV, vad är det som behöver åtgärdas?

– Vi inspekterar fasaden varje år och har sedan flera år nättat in delar av fasaden då vi har upptäckt att det funnits risk för nedfallande stenar. Våren 2021 regnade det även in i balettsalen. Vi har därför fått anslag för att åtgärda akuta problem med operahusets tak och fasader. Det kommer vi förhoppningsvis att vara klara med till 2025.

Är 133 miljoner tillräckligt?

– Nej det är ju inte det, det täcker bara det mest akuta, egentligen vill vi ju göra så

mycket mer. Att åtgärda de största problemen genom en renovering skulle kosta uppskattningsvis 1,6 miljarder kronor. Och att åtgärda allt som både vi och operaverksamheten vill – det som kallas NOIO (Ny opera i Operan) – kommer att kosta runt 7 miljarder.

Och hur går det med det projektet?

– Vi väntar fortfarande på att få dra igång det stora projektet. Det har gjorts en kompletterande utredning, utöver de som redan har gjorts, som nu ligger under beredning hos regeringskansliet. Men det är en så stor och omfattande investering så i väntan på svar gör vi det här som inte kan vänta längre.

MIA FERNLUND

KULTURVÄRDEN NUMMER 2, 2022

Statens fastighetsverk ger ut Kulturvärden fyra gånger per år för att du ska få kunskap om Sveriges kulturarv. SFV:s uppgift är att se till att fastigheternas själ och karaktär lever och bevaras till kommande generationer. Genom staten är du delägare, tillsammans med tio miljoner andra svenskar.

Ansvarig utgivare

Thomas Johansson

Chefredaktör Mia Fernlund

Redaktionell produktion

Springtime-Intellecta

Redaktör Johan Wickström

Art Director Sara Bidö

Korrektur Helena Walldow

Texter Mia Fernlund, Elisabet

Hesseborn, Mats Carlsson-

Lenart, Viktoria Myrén, Maria

Uggla, Johan Wickström

Foto Carl Carlsson,

Melker Dahlstrand, Mia

Fernlund, Joachim Grusell,

Lars Johansson, Thomas

Johansson, Erik Kampmann,

Ulrika Kjellin, Mats Larshagen,

Bert Leandersson, Åke E:son

Lindman, Michael Miller/OCA,

Göran Prage

Illustration Veronica Ballart

Lilja, Sven Malmberg, Tzenko

Stoynaov

Repro Turbin

Tryckeri Norra Skåne Offset

www.sfv.se

issn 1104-845x

Omslaget Sandvikens

fiskeläge på Ulvön. Foto:

Melker Dahlstrand

Kontakta oss

Kundservice <https://order.flowy.se/statensfastighetsverk/selfservice>

eller 08-522 183 52

Redaktionen kulturvarden@sfv.se eller 010-478 70 00

Postadress Kulturvärden, Box 2263, 103 16 Stockholm

FOTO MELKER DAHLSTRAND

6

DIN GUIDE TILL ÖRIKET

Följ med till några av Sveriges unika kronoholmar

FOTO JOACHIM GRUSSELL

22

SISTA UTPOSTEN

Ylande sälsång och dramatiska skeppsbrott på Utklippan

FOTO MELKER DAHLSTRAND

28

PENSELPRAKT

Catrin Skött får sidentyget att blomstra

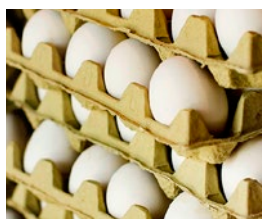
FOTO MATTIAS JOHANSSON/MADDOC

34

HEMMA HOS FYRVAKTAREN

Dagny Carlsson om sin uppväxt i tornet Godnatt

BILDEN 5

Hönsen i Landsberga får nytt värpstall

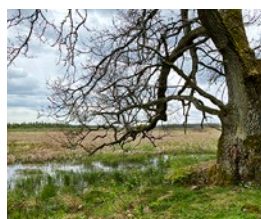
ODLING 18

Anlägg en kulturäng med 16 svenska växter

ANEKDOTEN 26

Lustfylld teatertrupp förgyllde 1700-talets hov

NATUR 32

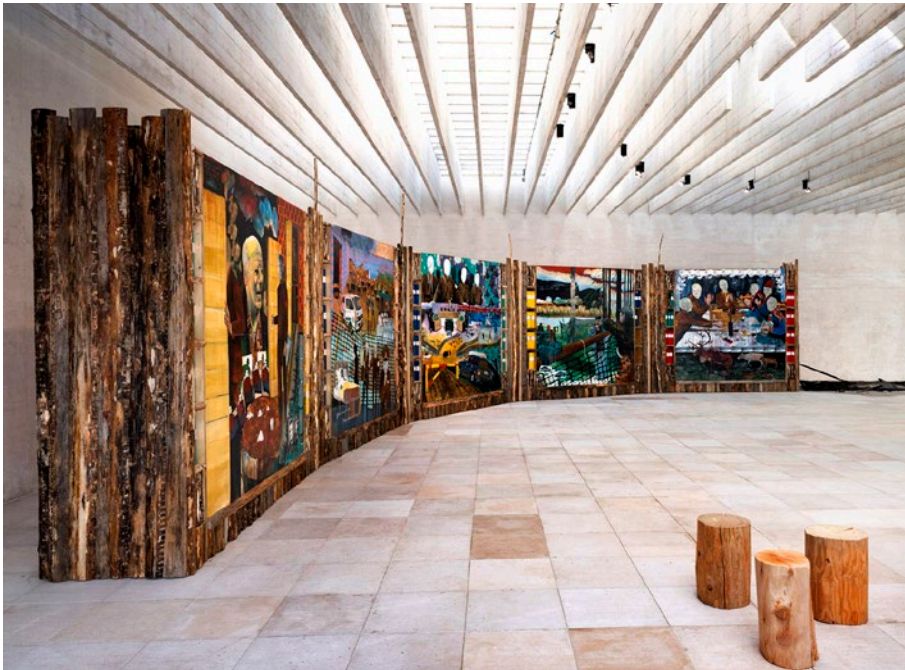
Nygamla våtmarker gynnar klimat och miljö

KRÖNIKA 39

De synliga spåren i holmarnas historia

FOTO MICHAEL MILLER/OCA

Samisk konst tar plats i Venedig

SEDAN APRIL pågår Venedigbiennalen, världens största konstevenemang där närmare 300 konstnärer från 58 länder medverkar. För första gången representeras Sápmi som ett land på den nordiska paviljongen, där de samiska konstnärerna Anders Sunna, Pauliina Feodoroff och Máret Ánne Sara ställer ut. Det är första gången som det samiska folket erkänns som en nation i den internationella konstvärlden.

Den nordiska paviljongen på Biennalområdet i Venedig är svensk-finsk-norsk statsegendom – varje land äger en tredjedel var. SFV och dess norska och finska motsvarigheter förvaltar paviljongen fyra år i taget.

FOTO SFV

NYTT KAFÉ FLYTTAR IN PÅ GLIMMINGEHUS

I JUNI nyöppnar Kafé Borggården på Glimmingehus i Skåne. Kaféet har varit stängt under corona, men nu kan borgbesökarna få en välbehövlig kaffepaus igen. Här kommer man att servera bröd och bakverk baserade på när odlade råvaror, utlovar den nya ägaren Robert Richter som även driver Mannz Bageri i Lund.

– Vi är tacksamma över att få förtroendet att öppna kafé på Nordens bäst bevarade medeltida borg, säger han.

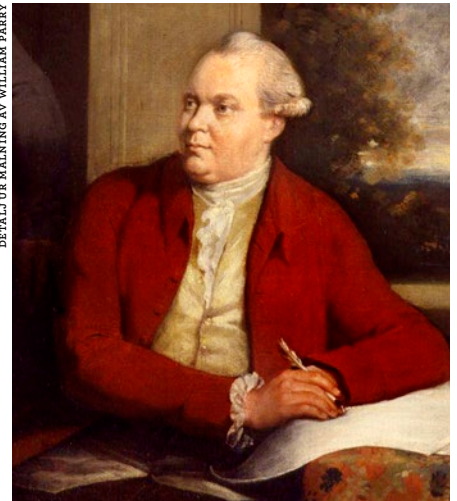
FOTO SFV/STEFAN LARSSON

KUNGSHUSET I LUND BLIR KONTOR

NU HAR startskottet gått för renoveringen av Kungshuset, en gång universitetets första huvudbyggnad, från 1580-talet. Den välkända tegelbyggnaden i Lundagård ska renoveras och moderniseras för att bli kontor åt universitetsledningen och dess staber. Utöver att skapa ett 40-tal arbetsplatser ska tillgänglighet, brandsäkerhet och inomhusklimat förbättras för att leva upp till dagens krav. Renoveringen ska vara klar till hösten 2023.

DETALJ UR MÅLNING AV WILLIAM PARRY

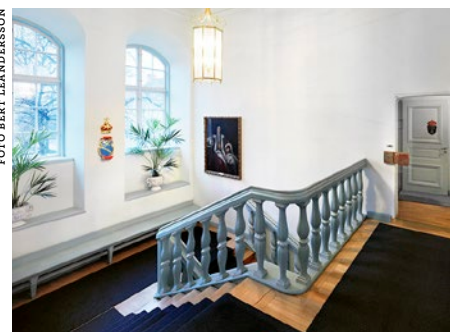

LINNÉS LÄRJUNGE FÅR TRÄDGÅRD PÅ ISLAND

DEN 29 AUGUSTI 1772 anlände Linnélärjungen Daniel Solander till Island som förste svensk i en vetenskaplig expedition. När expeditionen lämnade Island på hösten 1772 hade Solander med sig manuskriptet till Flora Islandica.

Nu har Solander fått en trädgård uppkallad efter sig vid svenska ambassaden i Reykjavik, som resultat av ett samarbete mellan SFV och Sveriges ambassadör. Här finns bland annat glasbjörk och fjällsippa, som symboliserar länken mellan Island och Sverige.

FOTO BERT LEANDERSSON

GÖTA HOVRÄTT SÖKER NYA HYRESGÄSTER

GÖTA HOVRÄTT i Jönköping, som har funnits på samma plats i 370 år, flyttar ut sommaren 2023, eftersom domstolsbyggnaden inte längre uppfyller säkerheten för en domstol. Nu söker Statens fastighetsverk nya hyresgäster till de två vackra byggnaderna, som ligger centralt med goda kommunikationer och är omgivna av en fin parkmiljö. SFV ser flera tänkbara användningsområden, till exempel för kontor, utbildning eller utställningar.

Nytt hem för 15 000 hyresgäster

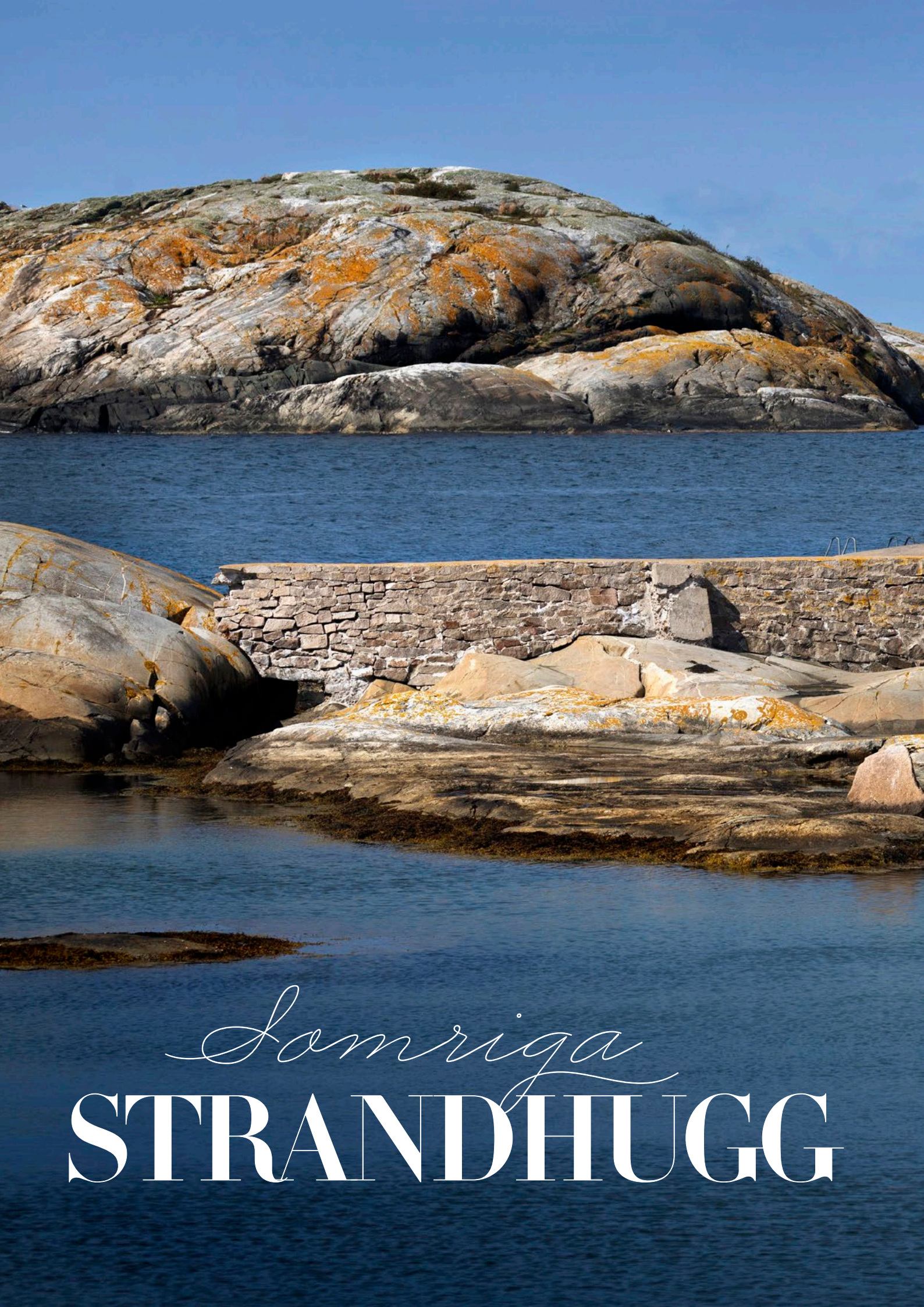
LANDSBERGA GÅRD i Biskopskulla utanför Enköping har fått ett nytt värphönsstall. Den gamla ladugården, ombyggd till hönsstall, brann ner till grunden 2018. Äggproduktion är en viktig del av gårdens verksamhet och därför påbörjade man snabbt planerna på att bygga ett nytt värphönsstall. Statens fastighetsverk, som enligt jordabalken har återbyggnads-skyldighet vid brand, har haft en tät dialog om det nya värphönsstallets utformning med arrendatorerna Per och Joakim Sandqvist, den fjärde generationen Sandqvist på gården.

Uppdraget var att uppföra ett modernt och flexibelt värphönsstall, anpassat till den kulturhistoriska miljön på Landsberga. Gården

är en kungsgård och statligt byggnadsminne med en lång historia. Det har bedrivits jordbruk sedan tidig medeltid på platsen. Första spadtaget till det nya värphönsstallet togs i början av 2021 och i mars 2022 – ett drygt år senare – stod värphönsstallet färdigt och är nu invigt av Statens fastighetsverks generaldirektör Ingrid Eiken Holmgren.

Det nya värphönsstallet ligger på en annan plats på gården än det tidigare, bland annat för att hönsen ska få en bra utomhusmiljö. Här finns också plats för ett packeri, en servicedel, ett minireningsverk och en panncentral för pellets.

MARIA UGGLA

Samrīga
STRANDHUGG

Att vandra runt på blankslipade hällar och lyssna på havsbruset är en av sommarens klassiska njutningar. Runt Sveriges kuster finns 1 700 kronoholmar att upptäcka – från små kala kobbar till större skogsrika öar. Vi har besökt tre av dessa.

TEXT Viktoria Myrén FOTO Melker Dahlstrand

SANDVIKENS FISKELÄGE

*Gamla bodar, en vit sandstrand och röda klippor.
Sandvikens fiskeläge på Ulvön är en liten pärla i världsarvet
Höga Kusten dit besökare återvänder år efter år.*

När du klivit av färjan vid Ulvön och tar grusvägen fram några kilometer så öppnar sig plötsligt landskapet och där, nere vid havet, ligger det gamla fiskeläget – det bäst bevarade i Ångermanland. De nuvarande fiskebodarna uppfördes efter en brand 1786 och även om husens inre har förändrats med tiden så har den yttre, ursprungliga karaktären med sin liggande panel och det tjärade spåntaket bevarats väl. Och till det unika hör också att det går att hyra dessa grånade stugor.

Sedan 2021 är det Romek och Martina Längert samt paret Helene Andersson och Michael Söderlind som driver Sandvikens fiskeläge på uppdrag av SFV.

– För oss innebär det en möjlighet att kunna bo här ute året om. Det är ett liv du vill leva, det är en underbar miljö här och

Ulvön är känd för sin surströmming.

du slipper storstadslivets stress och hets, säger Romek Längert.

Paren driver även livsmedelsaffären på ön och Romek är också snickare och har egen firma.

– Det gäller att pussla lite för att få det att gå ihop när man bor så här, säger han.

Det har varit en intensiv period sedan de tog över arrendet och det har gått över förväntan med full beläggning i stugorna under högsäsongen.

– Sandviken är ett ställe dit folk kommer åter, vissa har varit här varje år i 30 år, säger Romek.

UTMANINGEN ÄR INTE att fylla stugorna under högsäsong utan att göra det under för- och eftersäsong. Tidigare år har stugorna enbart gått att hyra under juli och augusti, men nu har säsongen förlängts från början av maj till sista september och Romek Längert säger att de märker av ett ökande intresse för perioden utanför högsäsong. Själv föredrar han hösten, med det lugn som kommer och upplevelsen av naturen.

– Men man måste vara rätt människa för att komma hit på hösten. Man måste gilla lite lugn och ro och tycka om att stå på stranden när det blåser 27 sekundmeter och se vågorna slå in.

2005 beslutade länsstyrelsen att fiskeläget skulle bli ett kulturresevat – för att skydda, bevara och kunna informera om den kulturhistoriska miljön. Ett skäl till att platsen är så välbevarad är dess ovanliga läge. De flesta fiskelägen ligger vid skyddade naturhamnar med bra djup men i Sandviken är det ganska grunt och fiskarna var tvungna att dra upp båtarna på stranden för att de skulle ligga säkert. När båtarna moderniserades och blev större och fick motorer övergavs Sandviken och lämnades därmed orört.

Det äkta paret Romek och Martina Längert driver Sandvikens fiskeläge.

Stillheten vid
Sandvikens fiskeläge
är något som många
besökare uppskattar.

De nuvarande fiskebodarna uppfördes efter en brand 1786 och husens yttre ursprungliga karaktär med liggande panel och tjärat spåntak är väl bevarat.

Just hur dåtid och nutid smälter samman är någonting unikt för Sandviken. Familjer sitter och fikar, spelar spel och pratar medan barn leker och livet bara pågår.

– Det är fantastiskt här, säger Margareta Qvick från Hudiksvall som är en återkommande gäst.

Hon har besökt Sandvikens fiskeläge sedan början av 1990-talet. Då var det hennes syster som lockade med henne och två söner. Nu är hon här med sitt barnbarn Malva Åström Larsson som dagen till ära hoppat från piren ner i det 15-gradiga vattnet och säger att hon gillar ”allt” med att semestra i Sandviken.

Många av de vi möter tycks vara ”återvändare” och Margareta säger att det är härligt att barnen som möttes här när de var små, nu möts igen som vuxna.

DET FISKE SOM bedrevs i Sandviken kallas för fjärrfiske. Längs den ångermanländska kusten fanns strömning i överflöd och fisket var fritt, vilket lockade män från Gävle, Roslagen och städer kring Mälaren. Fiskare som kom, inte bara som arbetskraft, bar också med sig nyheter, handelsvaror och nymodigheter. Det var nästan små samhällen som kom seglande och upprättades på försommaren för att sen monteras ned på hösten. Med sig i lasten hem hade de inte bara salt- och surströmning utan även linne, lärft, fågel, smör och ost.

För den kultur- och historieintresserade finns det många berättelser och anekdoter att ta till sig om Sandviken och Ulvön. Men det är också en plats som är väldigt vacker och bara går att njuta av. Sandviken ligger på den norra delen av Ulvön (som egentligen är två öar, se faktaruta). På den södra delen av ön hittar man bland annat pittoreska hus, Ulvöns kapell, flera kaféer och restauranger, mataffär och hotell Ulvön.

– Det bästa med Sandviken är att oavsett när man kommer hit så får man ett miljöombyte och du kan få det bästa av två världar. Lugn och ro här i fiskeläget eller restauranger och full fart nere i hamnen, säger Romek Längert. *

– Det bästa med Ulvön är utsikten, säger Margareta Qvick, här med barnbarnet Malva.

ULVÖN

Ulvön är egentligen två öar, Norra Ulvön (Ulvön) och Södra Ulvön (Sörön/Ytterön) och mellan öarna ligger Ulvösundet. Sandvikens fiskeläge ligger på den norra delen av Norra Ulvön.

SÅ TAR DU DIG HIT: Färja avgår från Köpmanholmen dagligen under sommartid. Båten tar cirka 50 minuter. Sommartid går det även båt från Ullånger, Docksta och Mjällomlandet. Och det går också att ta sig till ön med egen båt.

VAD FINNS HÄR: I Sandvikens fiskeläge finns en enklare restaurang och en volleybollplan. I Ulvö Hamn finns bland annat en affär, flera restauranger, kaféer, en padelbana, ett kapell och ett museum som berättar öns historia.

SÅ TAR DU DIG RUNT: Det går utmärkt att cykla de åtta kilometerna mellan Sandvikens fiskeläge och Ulvö hamn. Cyklar finns att hyra i Ulvö hamn.

ETT AXPLOCK AV 1 700 KRONOHOLMAR

På sfv.se/fastigheter hittar du fler platser att besöka.

”EN FANTASTISK MÖJLIGHET ATT UPPTÄCKA NYA MILJÖER”

Kronoholmarna finns längs hela Sveriges kust. Det är öar och skär som ägs och förvaltas av Statens fastighetsverk (SFV) och som alla får besöka.

Kronoholmarna kan spåras tillbaka till medeltiden, då kungen började göra anspråk på landets naturtillgångar. Fiskeplatser blev då kronans egendom genom den så kallade regalrätten, vilket innebar att mark som ingen äger automatiskt tillföll kronan, det vill säga staten. 1852 infördes en ny fiskelag som stadgade att kronoholmarna skulle säljas – men de mest värdefulla fick vara kvar.

– Orsaken till att så många öar ägs av staten är att Gustav Vasa ville få pengar från fisket runt öarna. Men nu jobbar vi för att främja besöksnäringen och den biologiska mångfalden, säger Ingrid Ljung, fastighetschef på Statens fastighetsverk.

Och det finns onekligen många öar att upptäcka – från Väderöarna på norra västkusten till Malören i Bottenviken. Kronoholmarna varierar i storlek från små smala kobbar till stora öar med vegetation. De flesta är havsbundna, men de finns även i stora sjöar, som till exempel Vänern och Vättern.

Det är inte bara gamla fiskelägen – här finns även lots- och fyrplatser

liksom militära anläggningar som avvecklats (som Siaröfortet sid 12). En del öar ägs av staten eftersom det finns höga naturvärden som bör bevaras.

Bebyggelsen, som tidigare ofta bestod av fiskelägen, har efterhand omvandlats till fritidshus och bostäder, där privatpersoner hyr eller arrenderar marken av SFV. En del gamla fyrar och lotsplatser har gjorts om till vandrarhem och caféer och fått en ny levande funktion.

– Alla får besöka dessa öar och det är en fantastisk möjlighet att upptäcka nya miljöer med ett stort natur- och kulturvärde, säger Annika Söderberg, SFV, som förvaltar en stor del av dessa öar.

SIARÖFORTET

Under marken på Kyrkogårdsön ligger Siaröfortet. Ön är inte stor, men perfekt för en utflykt med övernattnig. Här finns sandstrand, pensionat, restaurang och glamping.

↑
Njut av mat i solen! Restaurangen har sittplatser både inne och ute.

←
Johan och Anna Eskilsson med barnen Leo och Matilda har gjort en dagsutflykt till Siaröfortet.

Bara några minuters båtfärd från Östanå färjeläge, ett par mil norr om Åkersberga, ligger Kyrkogårdsön och Siaröfortet. Ett populärt utflyktsmål bland barnfamiljer, seglare och militärintresserade. – Berget och försvarsanläggningen är lite av det unika med Siaröfortet. Det finns inte så många anläggningar från den tiden som man kan gå ned i, säger Jesper Rittberg som tillsammans med sin partner Robert Bergstedt driver restaurang, pensionat, glamping och gästhamn på Kyrkogårdsön sedan 2019.

FRÅN SLUTET av april till november pågår säsongen, med betoning på konferens och gruppvärksamhet under vår och höst, medan det på sommaren är många besökare som kommer över dagen.

– Det jag gillar med den här platsen är att det finns en beskriven historia om vad som har hänt, både förr och i modern tid. Det finns så många

olika delar, säger Jesper, som läst på en massa om fortet och ofta håller i guidningarna på ön.

– Jag älskar det, säger han.

UPPE PÅ BERGET finns Siaröfortets ”betonghjässa” som påminner om ett futuristiskt månlandskap. Under den släta ytan finns fortet som började byggas 1916 för att förstärka Vaxholms fästning med en yttre befästningslinje bestående av fort och artilleribatterier. Siaröfortet placerades i den trängsta delen av Furusundsleden. Platsen var då den strategiskt viktigaste punkten i Stockholms inlopp. Arbetena avbröts vid krigsslutet i november 1918, upptogs efter ett par år och bemannades för första gången 1926.

Ett par kanoner och kommandotorn som för tankarna till den onde Darth Vader i Stjärnornas krig skvallrar om något militärt. Annars syns ingenting under det konstgjorda berget skapat i cement som breder ut sig likt en modern skejtpark.

Familjen Eskilsson har just gått en guidad rundtur tillsammans med en rad andra besökare. Det är en rundtur som ger en inblick i ett

stycke modern svensk historia. Siaröfortet visade sig vara förlegat redan innan det invigdes.

Guiden berättar att läkaren som inspekterade anläggningen tre år före invigningen dömde ut den. Det var inte ryssen som visade sig vara den verkliga fienden, utan fukten. Det underjordiska fortets övernattningslokaler – där cirka 270 soldater fick plats – var helt enkelt obeboeliga och redan innan invigningen förbjöds övernattningar för värnpliktiga inne i fortet. När andra världskriget sedan bröt ut betraktades fortet som omodernt, men minstationen bemannades alltjämt och anläggningen användes för militärövningar fram till 1960-talet då den övergavs och började förfalla.

Johan Eskilsson berättar att han fick tips om Siaröfortet via Instagram.

– Jag kände inte till fortets existens för en vecka sedan, det är lite lustigt.

Han är intresserad av historia i allmänhet och andra världskriget i synnerhet.

– Det är ju genom historien som man förstår sin samtid och varför vi befinner oss där vi är, säger Johan.

Och han tycker att den guidade turen gick över förväntan. Barnen ledsnade inte trots att den varade i en timme. Kanske beror det på att det finns mycket att titta på och många anekdoter att lyssna till. Som den om när Siaröfortet skulle invigas. Man hade då upptäckt att kanonerna som man köpt begagnade från fartyget Svea var ryska. Det skulle kunna bli pinsamt när kungen kom för att klippa bandet. Sagt och gjort, en italiensk konstnär anlätades för att måla om kanonerna och han "fick feeling" som guiden uttrycker det och målade av det omgivande landskapet på kanonerna. Uppdragsgivarna blev inte nöjda utan konstnären fick göra om jobbet och målade då – på trots? – också in en rad djur på kanonerna. Än i dag syns bland annat en hare, en anka och en elefant.

EN ANNAN ANEKDOT handlar om att när man väl drog in telefoni till ön så kostade det lika mycket som att bygga hela fortet!

Statens fastighetsverk övertog förvaltningen av Siaröfortet från Försvarsmakten 1993 och året därpå började en restaurering och konservering av anläggningen för att kunna visa den för allmänheten. I dag har de gamla byggarbäckarna från 1916 förvandlats till ett mysigt pensionat och inhyser även en restaurang. *

KYRKOGÅRDSÖN

Kyrkogårdsön med Siaröfortet ligger norr om Ljusterö i Stockholms skärgård.

SÅ TAR DU DIG HIT:

Waxholmsbåtar avgår regelbundet från Strömkajen i Stockholm och från Vaxholm. Sommartid går det också båtar från Östanå färjeläge. Det går även att ta sig hit med sjötaxi eller egen båt.

VAD FINNS HÄR:

På ön finns en restaurang, ett pensionat med övernattningsmöjligheter för cirka 40 personer, konferensrum och ett kafé. Här finns också sjöbastu och en liten strand, men framför allt åker man hit för att se fästningen Siaröfortet.

SÅ TAR DU DIG RUNT:

Till fots! Ön är inte stor och du kan gå runt den på en kvart.

Kommandotornet för tankarna till Star Wars. Under den här "betonghjässan" döljer sig Siaröfortet.

NORRA VÄDERÖARNA

Längst ut i havsbandet i Bohusläns skärgård, med en obruten horisont och hårt utsatt för vind och vatten, ligger Väderöarna. En plats som lockar med sin fascinerande natur.

Gråa klippor så långt ögat kan nå, röda stugor till synes utströslade kring hamnen, och bortom klipporna – havet. Storö-Ramsö, som tillhör Norra Väderöarna och som förvaltas av SFV, har en magnifik natur som lockar såväl seglare som båtturister.

Hit åker man för att uppleva naturen – det karga landskapet – äta god mat, bada eller ströva över klipporna som ser randiga ut av diabas och kvarts som sprängt upp ur gnejsen. Det är en plats hårt exponerad för vädret, på gott och ont. Ena stunden kan du sitta på bryggan utanför kaféet, dricka en kopp kaffe och njuta av solskenet, nästa stund hukar du i blåsten. Huruvida det är omslagen i vädret som gett öarna (över 300) dess namn, därom tvista förståsigpåarna.

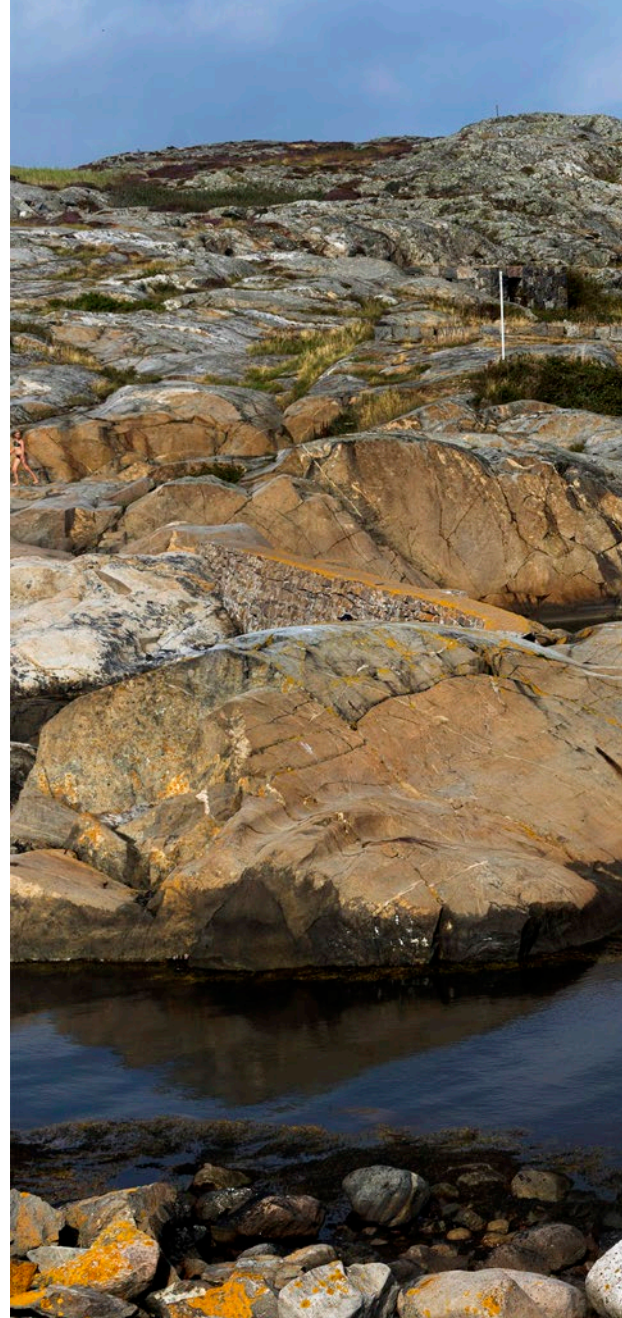
Sant är dock att under den hårda vintern 1917 var Väderöarna isolerade i 41 dygn. USA hade deltagit i första världskriget i tre veckor innan Väderöborna fick nys om det!

»Det finns inte så många sådana här platser där man kommer bort ifrån alla bilar och människor.«

Det varma och blåsiga klimatet har gjort att landskapet är både frodigt och kargt. Kala klippor av Oslogranit samsas med rönnbuskar och björnbärsnår.

Martin Ödlund från Göteborg säger att det är för att ”komma bort från civilisationen” och storstadsstressen som han åkt ut till Väderöarna. Hans fru och en väninna har bott två nätter på värdshuset, utan barn och partners – en vila i vardagen. Men den här dagen har Martin mött upp med barnen.

– Jag brukade vara här på somrarna som barn. Då var vi ute och seglade i fyra-fem veckor på semestern. Jag minns hur min pappa fick känka upp mobiltelefonen på berget för att kunna ringa, säger Martin med ett leende.

Han tycker att charmen från barn- domen finns kvar. Att även om mobilerna i dag ryms i fickan, så är de lätta att lägga undan.

– Det finns inte så många sådana här platser där man kommer bort ifrån alla bilar och människor. Även om det är folk här så går det lätt att vara ensam och hitta sina små idyller.

Martin Ödlund med sonen Lias på magen. I bakgrunden fiskar Loui krabbor.

Det var de svåra stormarna vid Väderöarna som fick rådhusrätten i Strömstad att 1754 besluta att en lotsstation skulle etableras på ön.

Lotsarna fick ingen lön, däremot fick de rätten att lotsa båtar och ta upp lotspenning. Dessutom ingick fritt fiske. Som mest bodde här 33 personer (1916) och även om lotsepoken gick i graven femtio år senare så finns i dag flera av lots- husen kvar liksom lotsutkiken som drivs av en ideell förening. Utsikten uppifrån utkiken är vidunderlig och vidsträckt. Fiskmåsarna tycks sväva i vinden och enstaka segelbåtar är

på väg in från det öppna havet. Vårdarna på lotsutkiken berättar att de nyss sett sälar på en kobbe nära. Vi försöker få syn på dem, men utan kikare är det som om havet och himlen nästan flyter ihop, och eventuella sälar försvinner i vågorna.

Väderöarna har en ö för varje dag på året, totalt 365 öar och skär ligger här och väntar på att bli upptäckta. Här finns en av Bohusläns största sälkolonier, liksom ett mycket artrikt fågelliv – med chans att sikta både labb, toppskarv och tobisgrissla.

En av orsakerna till att djurlivet på Väderöarna är så rikt – både ovan och under ytan – är den så kallade jutska strömmen, som drar förbi med salt och syrerikt vatten. Strömmen, i kombination med blästen som präglar det yttre havsbandet, skapar en udda blandning av kargt och frodigt. 2011 blev Väderöarna ett marint naturreservat och tillsammans med Kosterhavets nationalpark (norr om Väderöarna) utgör det ett av Sveriges mest värdefulla havsområden. Väderöarna och Kosterhavets nationalpark är de enda två platser i Sverige där det finns ett levande korallrev.

SEDAN 2015 FINNS en hamnanläggning som Statens fastighetsverk byggt för att öka servicen till båtgäster. Hamnanläggningen har lånat drag av bohuslänska sjöbodnar för att smälta in i miljön och erbjuder bland annat wc, dusch samt ett avancerat teknikrum för avsaltning till dricksvatten och avloppsrening. På ön finns dock inga bofasta invånare. Det närmaste man kommer bofasta är personalen som ser till att världshuset håller öppet alla dagar året om. *

NORRA VÄDERÖARNA

Norra Väderöarna är en del av ögruppen Väderöarna som består av hundratals klippholmar och skär och ligger i Tanums kommun i Bohuslän, en dryg mil väster om Fjällbacka.

SÅ TAR DU DIG HIT: Båttaxi avgår från Hamburgsund. Båtresan tar cirka 35 minuter. Båtar avgår året runt, vintertid efter behov och sommartid enligt turlista. Plats på båt måste alltid förbokas. Det går även att ta sig till Norra Väderöarna med egen båt.

VAD FINNS HÄR: På Norra Väderöarna finns ett världshus med möjlighet till övernattning för 40-talet personer och en konferensanläggning samt ett kafé. Här finns även en vandrings slinga som löper över ön och flera badställen. Det går också att besöka lotsutkiken när den är bemannad. Men framför allt åker man kanske hit för att uppleva natur- och djurlivet.

SÅ TAR DU DIG RUNT: Till fots! Det finns inga vägar på ön, däremot en vandringsled och klippor att bada ifrån.

odla en KULTURÄNG

Att anlägga en äng är ett bra sätt att stärka den biologiska mångfalden. Nu har Statens fastighetsverk tagit fram en fröpåse med 16 speciellt utvalda svenska växter som alla har haft en viktig roll också i kulturmiljön.

TEXT Johan Wickström ILLUSTRATION Veronica Ballart Lilja

Påsen innehåller fröer till tio kvadratmeter äng. Men den symboliserar så mycket mer: drömmen om en härlig sommar, färggranna fjärilar och doften av nyslaget gräs – men också förhoppningar om en hållbar miljö.

V i svenskar är lite bortskämda med våra levande ängsmiljöer. De kan tyckas självklara, men utan dessa skulle bin, fjärilar och insekter inte kunna sprida pollen på samma sätt – vilket är nödvändigt för våra frukt- och bärskördar, liksom för att

bibehålla ett rikt fågelliv.

Nu har Statens fastighetsverk tagit fram en fröpåse för att dra sitt strå till stacken.

– Det här är ett sätt att uppmärksamma vårt långsiktiga arbete med biologisk mångfald. Urvalet av växter säger så mycket om vårt sätt att arbeta, säger Katrin Furustig, kommunikatör på sfv.

– Urvalet är välgrundat, noggrant genomtänkt och med långsiktighet i fokus. Det är precis som vi jobbar.

I påsen finns fröer från 16 vanliga svenska kulturväxter – alltifrån blåkllocka och smörblomma som vi lätt känner igen till andra vanliga arter som inte är så kända, som fårsvingel och rödblåra. Den gemensamma nämnaren är att de trivs på magra marker och kan växa från norr till söder.

Nu har sfv skickat ut fröer till några av hyresgästerna, som en uppmuntran att hjälpa till att odla kulturväxter. Men om man nu inte får tag i denna fröpåse – hur ska man göra?

– Det finns många fröblandningar med svenska kulturväxter. Kika gärna så att blandningen passar i den svenska naturen. Vår fröblandning ger inte en färggrann prakt efter ett par månader, men på lång sikt så bidrar den till mångfalden. *

ÄNGSSYRA

En lättodlad växt som trivs på de flesta jordar. Det är en av de första växter som tittar upp ur marken på våren. Växten känns igen på sina pillika blad med en vacker röd blomma på toppen och kan bli upp till en meter hög. Ängssyra är en gammal medicinalväxt som innehåller oxalsyra. Samerna har använt ängssyran i sin kost, till exempel för att syra mjölk.

BACKNEJLIKA

En verklig skönhet som ofta syns vid stenslutningar och torrängar. Det är en lågväxande art – upp till 30 centimeter – med trekantiga blomblad med en intensiv rödviolett krona. Den blommar kraftigt under högsommaren och är vanlig från Skåne upp till Medelpad. Artnamnet deltoides kommer från grekiskans delta (trekantig) och syftar på kronbladens form.

ÅKERVÄDD

Denna ståtliga växt med lilaröda blommor är vanlig vid åkrar och vägkanter och är ett bra lockbete för alla slags insekter. Åkervädden kan bli upp till 80 centimeter hög och när den blommar under högsommaren är den svår att ta miste på.

BLÅKLOCKA

Den här blomman lär väl ingen gå bet på i sommarlandskapet. De karaktäristiska blå klockformade blommorna trivs i ganska torra marker och finns över hela landet. Blommar från juli till september. Liten blåklocka (*Campanula rotundifolia*) röstades fram som Sveriges nationalblomma 2021.

RÖDSVINGEL

En av de viktigaste växterna för anläggning av gräsmattor tack vare att den är torktålig och resistent mot sjukdomar. Arten är vanlig i hela Norden och blommar mellan juni och juli. Den har en rödaktig vippa och blir 25 till 80 centimeter hög.

PRÄSTKRAGE

En kär blomma för alla som pyntat midsommarstången och vars gul-vita sken ger en romantisk touch till ången. Den växer gärna på öppna marker som hagar och skogsbryn och finns över hela landet. Prästkragen är också Skånes landskapsväxt.

VÅRBRODD

Ett gräs som ofta växer i tuvor lite överallt på öppen mark. Det latinska namnet *Anthoxanthum odoratum* vars artnamn antyder dess karaktäristiska drag: en ljuvlig doft som vissa jämför med kola eller vanilj. Doften kommer från kumarin, vilket är det ämne som ger nyslaget hö sin speciella och goda doft.

FLOCKFIBBLA

En växt som kan bli ganska hög – upp till en meter – och som blommar från högsommaren ända till hösten. Blommorna är gula och blomkorgarna är ganska stora och sitter i flock i stjälktoppen. Det latinska namnet *umbellatum* betyder flock.

SMÄLLGLIM

En vanlig växt som går att finna över hela landet. Smällglim har vita tunna blommor med tvådelade kronblad. Namnet kommer från det uppblåsta fodret som smäller något om det trängs ihop. Växten finns både som enkönade och tvåkönade blommor.

RÖLLIKA

En korgblommig växt som finns över landet och på alla slags marker. Är normalt vitblommig men kan också bli skär. Insekterna söker sig hit för ståndarmjölet. Röllikan är också en medicinalväxt. Under andra världskriget gick det ut rekommendationer om att plocka röllikan, eftersom den ansågs bra mot till exempel reumatism och diarréer.

RÖDBLÄRA

En ört i familjen nejlikväxter som sticker ut genom sin rödvioletta färg. Växten förekommer i nästan hela landet och växer till exempel i fuktiga lundar och kärrkanter. Rödblära börjar blomma redan i maj och håller ut ända till augusti. Han- och honblommor sitter på olika plantor och den pollineras främst av fjärilar.

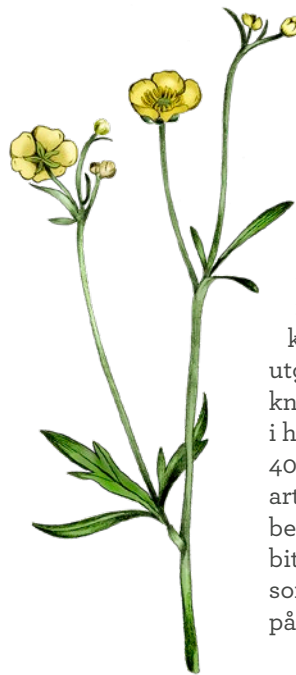

BRUNÖRT

En vanligt förekommande växt med det latinska namnet *Prunella vulgaris*, och *vulgaris* betyder just "vanlig". Det är en kransblommig växt med fyrkantig stjälk med läppformade blommor. Den växer över hela landet, gärna där det är lite fukt.

Varför heter den då brunört – jo, brun var historiskt benämningen på lila färger.

SMÖRBLOMMA

Smörblomman känner de flesta igen. De gula blommorna har vanligen fem kronblad och blomställningen utgör ett glest, mångblommigt knippe. Smörblomman är vanlig i hela landet och den finns i 40 olika arter i Sverige. Denna art heter *Ranunculus acris* och betyder bitter. Växten innehåller bitterämnen så det är därför som smörblomman får stå kvar på betesängarna.

FYRKANTIG JOHANNESÖRT

Inom släktet johannesörtsväxter finns sju arter i Sverige. En gul blomma som känns igen på sin fyrkantiga stjälk. Johannesörten har ofta använts som läkemedelsört, till exempel mot reumatism och depression. Om man krossar en blomknopp får man fram en blåaktig färg.

Odla en äng

1. Gräv upp en yta på tomten. Kratta ut den och ta bort ogräs.
2. Blanda in sand i marken för att göra den magrare och mer lucker.
3. Blanda fröerna med jord eller sand i en hink – det gör det enklare att sprida.
4. Lägg ut fröblandningen jämnt över jordytan.
5. Dra försiktigt med krattan, fröna ska inte komma för långt ner.
6. Platta ut ytan med krattskaftet.
7. Vattna ytan försiktigt – så att inte fröerna rinner iväg.

TJÄRBLOMSTER

Dessa vackra rosaröda blommor börjar slå ut i maj och växer på magra ställen, till exempel på klippor och hållar. En viktig egenskap är den klibbiga stjälken, som sägs göra att vissa insekter inte kan komma åt blomman. Det är denna substans som gett blomman sitt namn på grund av sin likhet med tjära.

FÅRSVINGEL

Ett av våra vanligaste gräs som framför allt växer på mycket näringsfattiga och torra platser. Namnet kommer av att den ansetts vara ett bra bete för får. Den är en liten låg gräsart med smala och sträva blad.

Med blicken mot HORISONTEN

Mer utpostigt än på Utklippan blir det inte i Sverige. Där blandas fascinerande mänskliga minnen med vågskvalp och fågelläten.

TEXT Mats Carlsson-Lenart FOTO Joachim Grusell

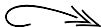
Människans historia är egentligen en parentes på Utklippan, de små skären mitt i havet utanför Sveriges sydostspets. I blott 132 år bodde människor permanent där. Dessförinnan och där-efter har skären tillhört vågorna, fåglarna, sälarna – och paddorna som på dagarna gömmer sig i granitens sprickor men som i skymningen kan ses hoppa runt på hållarna.

Södraskär är den av Utklippans två huvudöar där den gamla fyrplatsen ligger. På den andra huvudön, Norraskär, finns en nödhamn för fiskebåtar som idag är ett populärt mål för de många fritidsseglare som söker sig

till denna utpost i sydost – för många utländska båt-turister den första och/eller den sista hamnen i Sverige.

Över det smala sundet mellan öarna kan besökare ro med lånade båtar.

Karakteristiskt för Södraskär är de kurviga granit-hällarna med sina eggande jättegrytor och smala sprickor medan Norraskär har en delvis annorlunda natur med bland annat klapperstensfält. Utifrån de små skären utanför huvudöarna hörs ibland gräsälarnas ylande sång och lite närmare ljudet av ejdrar.

Lite som en främmande fågel i det öppna karga landskapet ligger den märkliga fyrfästningen. Den byggdes i slutet av 1830-talet som ett vaktfort ytterst i havsbandet och hade redan från början ett fyrtorn placerat på ett av de runda hörntornen. Marinsoldater

»Lite som en främmande fågel i det karga landskapet ligger fyrfästningen – som ett vaktfort.«

bemannade den lilla fästningen och några civila fyrvaktare skötte fyren.

Sitt nuvarande utseende fick Utklippans fyr på 1870-talet då den ursprungliga låga fyren ersattes med den rödmålade fackverksfyr som än idag står på fästningen – en fyr signerad Gustaf von Heidenstam, Sveriges kanske mest kände fyrbyggare.

MÅNGA SKEPPSBROTT och strandningar har inträffat vid och kring Utklippan både innan och efter att klippan fick fyr. Den mest namnkunnige ofrivillige besökaren på ”Klippan” var prins Albert I av Monaco. Hans fartyg, Hironnelle, rände en dimmig sommardag 1884 med full fart upp på Utklippan.

På Utklippan blev prinsen inkvarterad av fyrmästaren Carl Johan Steinbach med familj. Man undrar vad de två hade att tala om under dygnet som prinsen – oceanograf och forskningsresande – var gäst i fyrmästarens hem. Kanske berättade Steinbach om när han 38 år tidigare lyckades överleva den svenska korvetten Carlskronas förlisning nära Kuba. Steinbach och några få till klarade sig från att bli hajföda, vilket 114 av fyrmästarens kamrater blev.

Fyrmästare Steinbach hade anställt en av sina söner, Johan Isidor, som fyrbiträde på Utklippan. En vinterdag 1881 var Johan Isidor och ett annat fyrbiträde på väg hem till ”Klippan” efter att ha uträttat ärenden i Karlskrona. Men de kom inte fram som planerat.

Det visade sig senare att båten med de två fyrmännen drivit iväg med is och vind till Bornholm, där danska livräddare tre dygn senare kunde ta hand om de medtagna och utsultna svenskarna genom att från land lägga ut brädor över och mellan isflaken och krypa fram till båten. Några dagar senare var de båda hemma på Utklippan igen.

Fiskare har i alla tider sökt sig till de grunda vattnen sydost om Utklippan. En tragedi

inträffade i september 1924 när hela sju blekingefiskare omkom vid öarna efter att de överraskats av en storm. Den händelsen ledde dels till att nödhavnen – den stora rektangulära hamnbassängen på Norraskär – byggdes, dels till att fiskarna fick bidrag för att köpa radioapparater så att de kunde lyssna på väderleksrapporterna.

I slutet av andra världskriget trakasserades de svenska fiskebåtarna i vattnen sydost om Utklippan av nazityska ubåtar. Tredje riket var inne på sin sista månad och desperata ubåtsbesättningar tvingade till sig lådor med nyfångad torsk av fiskarna. En gång fick fiskarna en flaska sprit i utbyte men oftast var det fråga om rent sjöröveri.

Det var först efter att fiskebåten ”Ramona” av Fisketången sänkts av en okänd ubåt utanför Utklippan den 11 april 1945 som fiskarna fick skydd av militären. En man omkom medan fyra på Ramona räddades av en annan fiskebåt.

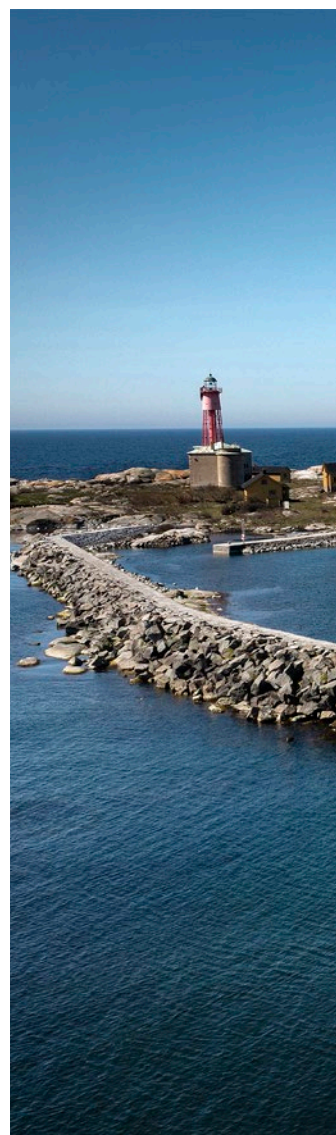
EFTER VÄRLDSKRIGET FÖLJDE det kalla kriget och militären hade på nytt viss verksamhet på Utklippan. Men 1972 automatiserades fyren och fyrvaktarna flyttade i land. När den sovjetiska ubåten U-137 gled förbi en oktoberdag 1981 var det ingen, kanske möjligen med undantag av Utklippans säl, som märkte något innan den stora ubåten gick på grund i Gäsefjärden, långt in i skärgården.

På 1990-talet slopades skyddsområdena som länge gjorde att Karlskrona skärgård var stängd för utländska besökare. Att även tyska och danska båtturnister kunde börja anlöpa Utklippan ökade antalet gäster i den fina hamnen betydligt.

Och under 2000-talet har SFV sett till att utöka verksamheten på Utklippan, då café och vandrarhem tidvis har funnits i fyrplatsens gamla byggnader, dock inte denna sommar. Här finns också en fågelstation och lokaler för Svenska Kryssarklubben.

Men den stora behållningen på Utklippan är kanske ändå att ströva bort från fyrplatsen eller hamnen – och ut på hällarna och stenfälten. Låta sig sugas upp av ljuset, doften, luften och ljuden – allt som gör en sann utpost! *

FOTO THOMAS JOHANSSON

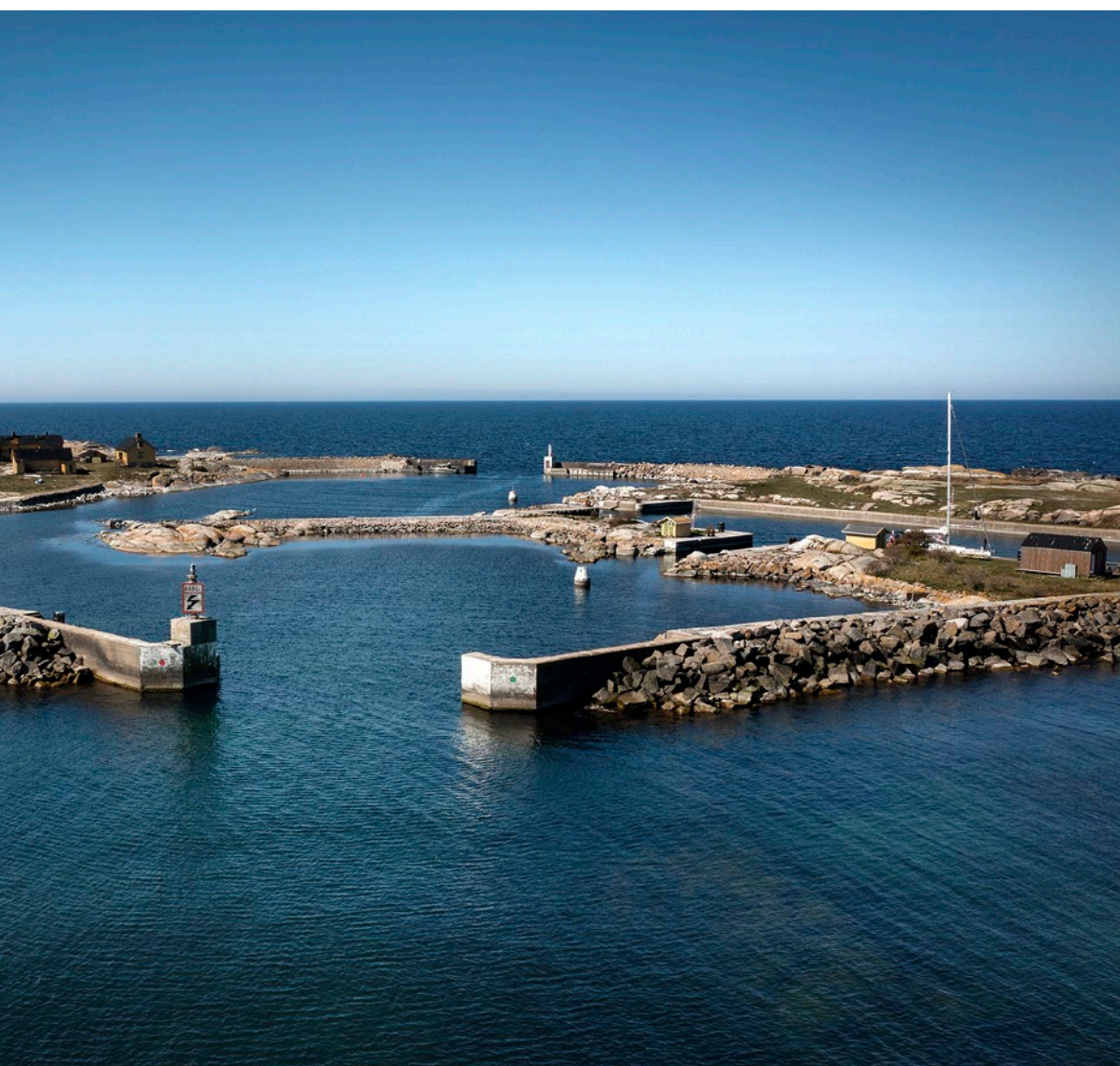
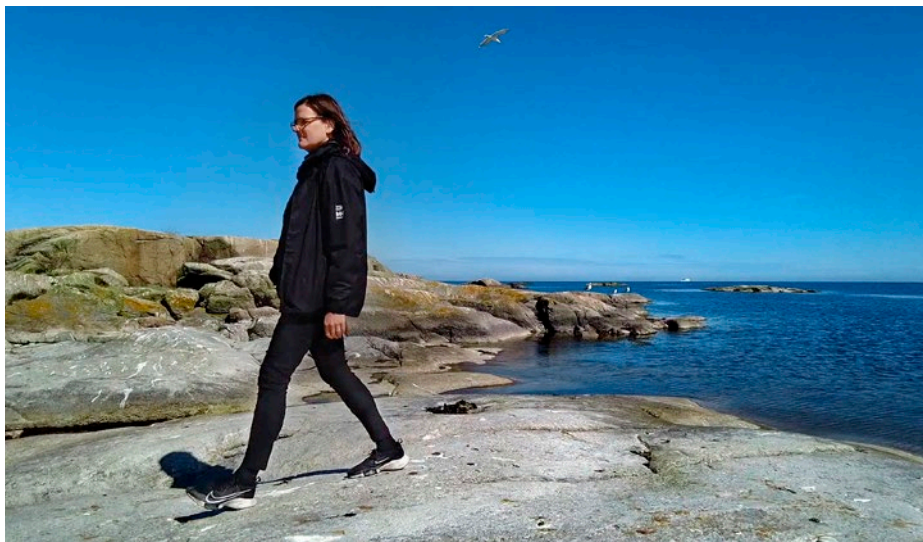

Utklippan har länge varit ett mål, dels för dagsturer med passagerarbåt, dels för fritidsskeppare. Men nu vill SFV utveckla Utklippan, med sikte på att besökare ska stanna lite längre.

– Vi behöver utveckla vandrарhemmet. Inte minst handlar det om att elförsörjningen

till ön måste säkras upp på ett långsiktigt sätt, säger Maria Nordh, regionchef på SFV.

– Utklippan är en kultur- och naturupplevelse utöver det vanliga, så jag ser en otrolig potential som besöksmål – en oslipad diamant!

Den fina och märkliga hamnen mitt i havet skapades 1937-43 av ett 20-tal män, inledningsvis som så kallat AK-arbete. Initiativet till denna nödhavn för fiskare togs av landshövding Sven Hagströmer efter att sju fiskare mist livet i en storm 1924.

UTKLIPPAN

Utklippan är en liten ögrupp i sydostligaste Blekinge, 24 kilometer från centrala Karlskrona och 8-10 kilometer ut i havet från skärgården i östra Blekinge. De två huvudöarna Södraskär och Norraskär är ungefär lika stora. Hamnen på Norraskär är stor och sägs ha plats för upp till 70 båtar.

Fyren är 31 meter hög och byggdes 1870. Det starka fyrlyuset släcktes 2008 och ersattes av en svagare sektorfyr.

Fågellivet består bland annat av ejdrar, tordmule och skärpip-lärka. Hela 298 arter har registrerats av Utklippans fågelstation.

I hovets nöjesliv på mitten av 1700-talet dominerar en fransk teatertrupp med familjen Dulondel i spetsen. En stor del av deras framträdanden sker på Ulriksdals slottsteater, Confidencen. Truppens prima ballerina hinner också få barn med kungen innan sällskapet sägs upp.

TEXT *Elisabet Hesseborn* ILLUSTRATION *Tzenko Stoyanov*

Anekdoten: Frihetstidens prima ballerina

DEN 1 AUGUSTI 1755 rafsar en penna ned på papper: "Våra operor har slutat och den franska komedin har ersatt dem. Den nya dansösen har brillierat." Det är Sveriges drottning Lovisa Ulrika som skriver brev och nöjt konstaterar att den franska teatertrupp som hon engagerat från Köpenhamn två år tidigare verkligen levererar. Dansösen som gör drottningen så imponerad heter Marguerite Morel – en spirituell och vacker 18-åring. Som i ett slag av solfjädern avancerar hon till positionen "une premiere danseuse".

Teatertruppen ges stora resurser, för i hovets nöjesliv sparas

ingen möda – drottningen älskar teater. I skenet av vaxljus spelas flitigt franska dramer, komedier och operacomiquer (sångspel). Fantasisfulla kostymer, pudrade herrar i livrockar och damer med blottad barm i styva kjolar, blommor och rosetter – agerar, konverserar och kurtiserar. Det är en lekfull värld där livet och konsten samlas i teaterrummet.

TRUPPENS CHEF ÄR änkan Jeanne Dulondel och senare hennes son Louis Dulondel. Deras första föreställning gavs på Ulriksdal den 1 juni 1753 i det gamla Beridarhuset som byggts

om till teater av arkitekten Carl Fredrik Adelcrantz. Teaterns kungliga sällskapssvit fick dessutom en så kallad confidence-matsal där ett matbord kunde hissas upp genom golvet för intima supéer utan lyssnande tjänsteöron.

Sommartid utgör lustslotten Ulriksdal och Drottningholm spelplatser. Vintertid spelar de på Bollhuset vid Slottsbacken i Stockholm. Men artisterna skulle vara beredda att med några timmars varsel resa ut till lustslotten för att underhålla majestäterna. Ett nådigt men också tveksamt privilegium. Det berättas att logevåningen på Ulriksdal kunde bli så kall att en ung skådespelerska en morgon hittades ihjälfrusen. Truppens stjärnor hade extra favörer: loge, speciell mat och utstyrsel som sidenskor och påkostade kostymer. I logevåningen kan man fortfarande se att någon med elegant stil skrivit balett-mästarens Louie Gallodiers namn på dörren märkt nr 7.

1759 GIFTE SIG Marguerite Morel med teaterdirektör Louis Dulondel och blir därefter känd som madame Dulondel. Hon debuterade som bejublad sängerska och aktriss. Noblessen tävlar om att bjuda paret Dulondel på sina tillställningar. Madame är en kvinna som kan konsten att konversera med esprit och hon har en särskild beundrare vars blåa blod svallar. Greve Claes Julius Ekeblad berättar i sin dagbok att madames kontakter med kungahuset blivit täta, ja till och med intima. På kung Adolf Fredriks födelsedag 1760 mötte han henne på

Drottningholm: ”Theatern är rätt vacker, jag råkade där Madame Dulondel, kungens maitresse, som är rätt rolig att tala med, ty hon har de rätta franska talesätten som äro rätt roliga”. Den tidigare så förtjusta drottningen däremot dolde inte sitt misshag.

MARGUERITE FÖDER KUNGEN en son – lilla Frederici som dör i tioårsåldern. Efter Adolf Fredriks död 1771 sa Gustav III upp det Dulondelska sällskapet. Paret Dulondel fick en årlig pension men när Louis Dulondel dör 1793 upphör pensionen. Den tidigare så galanta och omsvärmade stjärnan står ensam med en sextonårig dotter. Räddare i nöden blev en gammal vän – balettmästaren Gallodier som 1796 gifte sig

med dottern Marie Louise.

När madame Dulondel dog 1804 hade teatrarna vid lustslotten fått andra användningsområden. Skratten, sången och dansen föll i glömska. Men Sverige hade lärt sig älska det graciösa franska sångspelet och Carl Michael Bellman hade plockat upp de franska melodierna – melodier som vi nynnar än idag. *

KÄLLOR: *Vristens makt – Dansös i mätressernas tidevarv*. Gunilla Roempke. *Frihetstidens teaterliv i Stockholm ur Ny svensk teaterhistoria*. Marie-Christine Skunke red. Sven-Åke Heed. *Svensk teater*. Lars Löfgren. *Comediehuset och Confidencen vid Ulriksdal*. Margaretha Lindahl-Åkerman. *Värdprogram Confidencen*.

»*Artisterna skulle vara beredda att med några timmars varsel resa ut till lustslotten för att underhålla majestäterna.*«

PERFEKTA PENSELDRAG

I en lägenhet med utsikt över Riddarfjärden i Stockholm sitter Catrin Skött djupt koncentrerad och målar på ett knallrött sidentyg. Det är den sista delen av 60 meter tapet till drottningens lilla kabinett på Gripsholms slott.

TEXT Mia Fernlund FOTO Melker Dahlstrand

Att arbeta med att återskapa eller restaurera material som är sköra, känsliga och historiskt värdefulla är få förunnat. Dekorationsmålaren Catrin Skött är en av dem som passerat nålsögat.

På hennes bord ligger ett rejält tygstycke, det mesta ihoprullat. Det är sista biten av den sidentapet som i höst ska hängas upp på Gripsholms slott. Den ska ersätta den ursprungliga sidentapeten, som troligen beställdes av Gustav III på 1700-talet. Med åren har den bleknat från klart röd till beigejul, vilket upptäcktes när tyget under kantlisten kom i dagen. (Det kommer ett reportage om den i ett senare nummer när tapeten är färdig och på plats igen.)

Sidentyget på Catrins bord känns styvt, nästan plastigt. Mönstret på den nya tapeten är detsamma som originalet och har tryckta schabloner av blad och blommor. Nu ska dessa färdigmålas – en efter en, på den sista metern av 60 meter handmålat tyg, där varje meter har tagit Catrin en vecka att måla. Det betyder drygt 2 400 timmars målade totalt.

CATRIN BÖRJAR MED att väta botten-schablonen med de gröna bladen med en ren pensel.

– Det gör att den svarta färgen jag lägger på flyter ut lite på bladen och får mindre skarpa kanter, mer lika originalet, berättar Catrin Skött.

Därefter går hon över det målade med en torr pensel för att forma penseldragen. Hon fortsätter med en gul blomma som först behöver lite extra

bottenfärg. Händerna som håller penseln rör sig lugnt och säkert över tyget.

– Färgen i schablonen är lite för ljus i förhållande till originalet, så jag bättrar på den först innan jag målar färdigt blomman. Jag fyller även i silverfärgen som avgränsar blomfälten.

PENSELN DOPPAS i den lilla färgkoppen och far över tyget med en självklar säkerhet som ger blomman liv. För det är just det Catrin lyckas med: hon ger tyget liv med penslar och färger. Hon blandar färgen själv. Den är dryg och torkar fort, så hon gör en liten mängd åt gången. Det minskar risken att spilla på tyget och ger henne en naturlig anledning att resa på sig för att blanda ny färg.

– Det gör att jag får röra på mig regelbundet, vilket är bra för cirkulationen.

Inte exakt, men väldigt likt. Den bleka tapeten till höger är originalet från 1700-talet.

»Jag har inga problem med att det tar tid, jag blir så koncentrerad så det blir som ett meditativt tillstånd.«

Arbetsställningen för en dekorationsmålare är inte alltid den bästa. Efter många år med målerier i tak fick Catrin en arbetsskada som gjorde att hon inte längre kan äta sig den typen av uppdrag. Men sidentapeten till Gripsholm är inget problem, trots det stora antalet timmar.

– Att sitta så här och måla på tyg fungerar bra. Jag har inga problem med att det tar tid, jag blir så koncentrerad så det blir som ett meditativt tillstånd.

Dekormålare är ett yrke som blir mer och mer sällsynt och ett fåtal nya dekormålare utbildas varje år. För att bli riktigt kvalificerad krävs det såväl talang som utbildning och praktisk erfarenhet.

– Att bli riktigt duktig tar minst sju år. Men det är en väldigt stor brist på dekorationsmålare så det finns många

intressanta uppdrag, säger Catrin, som driver eget företag sedan tre år.

Att bli dekorationsmålare var dock inte ett självklart val för Catrin.

FOTO GÖRAN PRAGE

Här målar Catrin Skött, väggbård i Skridskopaviljongen på Kastellholmen i Stockholm.

– Jag har alltid målat och skapat på fritiden, men när det var dags att välja så utbildade jag mig till undersköterska, ett ”riktigt jobb”, för att kunna försörja mig.

Samtidigt fortsatte hon att måla på fritiden.

– Akvarellmålning, oljemålning, marmorering och mycket mer. Jag gick på konstskola i Falun och alla kvälls- och helgkurser jag kunde hitta.

EN GÄSTLÄRARE tipsade om Nordiska akademien för dekorativt måleri i Mjölby. Catrin sökte och kom in.

– Så jag som hade planerat att åka jorden runt fick se Svartån i stället för Ganges, konstaterar Catrin.

Att rekonstruera dekorationer i historiska fastigheter kräver inte bara talang och teknik utan även kännedom om historiska metoder och material.

– Det finns så många moment och tekniker man måste kunna inom väldigt varierande områden. Dessutom behöver du ha koll på hur underlaget är skapat för att veta hur olika uppdrag ska lösas.

I Hovfrökens salong på Stockholms slott har Catrin återskapat grisaillemålningen i väggfälten.

Tapetmålningen till Gripsholm är inte det första uppdraget för Statens fastighetsverk. Catrin har till exempel gjort grisaille-målning (måleri i gråtoner) i Hovfrökens salong på Stockholms slott, utfört den vackra dekoren i taket på Nationalmuseum och dekormålat väggarna i Skridskopaviljongen på Kastellholmen i Stockholm.

– Det var när jag målade i Hovfrökens

salong på Stockholms slott som jag träffade slottsarkitekten Jakob Strömholm och genom honom fick chansen att provmåla för sidentapeten till Gripsholms slott.

NU NÄR TAPETEN är klar väntar nya uppdrag för Catrin, men först blir det eget målning av nya konstverk. Riktigt vad det blir vet hon inte.

– Det är det som är så spännande, jag vet aldrig vad slutresultatet blir när jag sätter penseln mot tavelduken.

Den knallröda sidentapeten är nu levererad till Statens fastighetsverk och väntar på att klippas till och sys ihop inför monteringen på väggarna i Drottningens kabinett på Gripsholms slott. Men det är en helt annan historia som väntar på att bli berättad. *

Naturens reningsverk

ETT PAR MIL sydväst om Växjö ligger Husebymaden – en 130 hektar stor våtmark med gott om doppingar, änder, vadare och en mängd andra fåglar. Under 1800-talet torrlades denna mark liksom ytterligare 75 procent av alla Sveriges våtmarker för att bereda plats åt det växande jord- och skogsbruket.

Sedan några decennier tillbaka är Husebymaden återställd och är idag en av de våtmarker som finns på SFV:s ägor. En våtmark är en mark där vattennivåerna under en stor del av året finns nära eller över markytan. Förutom att gynna djurlivet så minskar våtmarkerna koldioxidutsläppen. Torrlagda våtmarker står för drygt

Husebymaden, norr om Huseby bruk, ingår i EU:s ekologiska nätverk av skyddade områden, Natura 2000.

Johan Njunjes, skogsvaktare på SFV.

en femtedel (11,7 miljoner ton) av de årliga koldioxidutsläppen i Sverige – mer än alla personbilar i landet. Det beror på att den kolrika torven i markerna släpper ut koldioxid när den kommer i kontakt med syret i luften.

DET ÄR BAKGRUNDEN till regeringens satsning på att återväta dränerade torvmarker. SFV har fått i uppdrag att utreda möjligheterna att restaurera våtmarker. Det innebär konkret att täppa igen dikena så att vattnet inte rinner iväg.

– Vi har väldigt många utdikade områden. Nu planerar vi att återväta ett 40-tal områden, som idag oftast är

skogsmark, säger Johan Njunjes, skogsvaktare på SFV.

Det är en både kostsam och tidskrävande process att återskapa våtmarker.

– Det tar ett par tre år innan marken är återställd. Men våtmarkerna är väldigt viktiga för den biologiska mångfalden, till exempel för undanträngda fåglar, grodor och insekter.

ETT LYCKAT exempel är våtmarken vid Bergianska trädgården i Stockholm som SFV återställde 2010.

Nu finns 230 växtsorter och fler än 60 fågelarter i området. Ibland används våtmarker för att gynna en speciell art. På Söderby gård vid

Bogesund har SFV schaktat ut 2,5 hektar grunda våtmarksytter som nu är ett gädd-BB. Hit kommer gäddynglen under våren för att leka och växa till sig innan de simmar ut i havet igen under sommaren.

Våtmarkerna har också andra fördelar påpekar Johan Njunjes:

– De fungerar som ett naturens reningsverk, de bidrar till att balansera vattenflöden och bromsa upp vattnet så att kväve och slam kan sedimentera. Våtmarker kan också förse markerna och de djur som där lever med vatten under perioder med lite nederbörd.

JOHAN WICKSTRÖM

FYRVAKTARENS DOTTER

Det står ett torn i havet utanför Karlskrona. Mäktigt men tyst och tomt. För lite mer än 100 år sedan var Godnatt och andra fyrplatser isolerade arbetsplatser men också hem för fyrvaktarfamiljer.

TEXT *Elisabet Hesseborn*

Kajen i Karlskrona är full med väskor – kameror, stativ, batteri, elverk, belysning, matsäck och något att dricka. Vi är på väg till fyren Godnatt för att spela in ett avsnitt av SFV:s serie Hemliga rum. Idag glittrar och charmar havet, men det kan vara både vän och fiende. För vissa innebär det lata semesterdagar för andra ett dagligt slit. Det kan också föda en familj eller ända livet för den som har otur. Allt detta visste de som förr bodde på fyrplatserna.

Men havet är också en kommunikationsled. Före GPS-systemens tid var det behovet av säkra farleder längs Sveriges långa kuststräcka som låg bakom lots- och fyr-systemet. 1758 inrättades Fyr- och båkfonden för att finansiera byggandet, men fram till 1830-talet, då fyrarna förstatligades, förekom såväl fyrdrift på privat entreprenad som i offentlig regi. Under 1830-40-talet byggdes systemet ut och de kommande hundra åren utgör de bemannade fyrarnas storhetstid.

DET UPPSTOD SMÅ isolerade samhällen på öarna där livsbetingelserna kunde vara tuffa. På 1920-30-talet kom radion och telefonen och isoleringen bröts en smula. Beroende på fyrens konstruktion kunde antalet anställda variera – vanligen fanns en fyrmästare, en fyrvaktare och ett fyrbiträde.

Det var inte ovanligt att familjer flyttade mellan fyrplatserna. Så var det till exempel med Sven Wilhelm och Jenny Bark. Deras dotter Dagny var därför ett riktigt fyrbarn. Hon föddes på Aspö utanför Karlskrona 1909 men tre månader gammal fick hon ligga i en korg för att seglas över öppet hav i en blekingeeka till

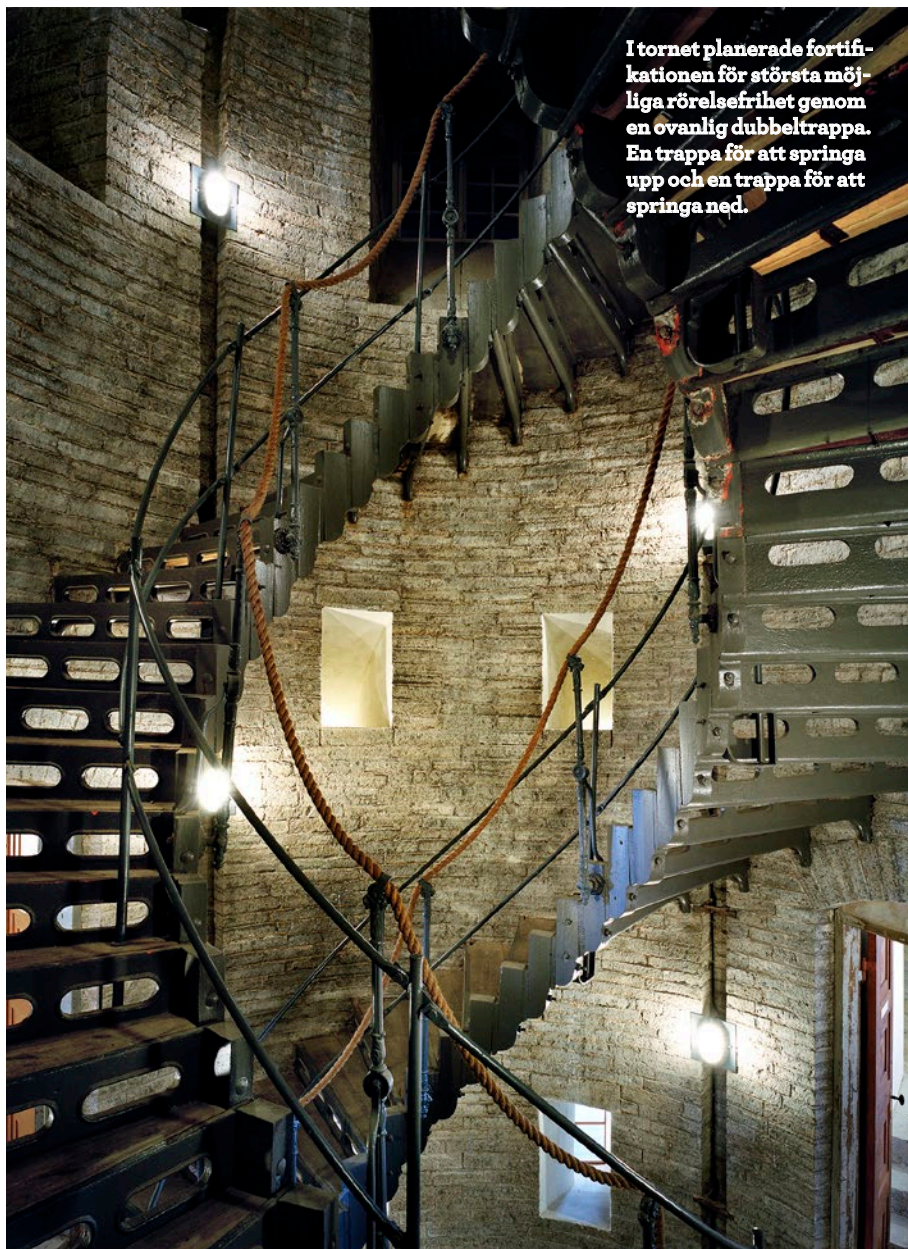

FOTO CARL CARLSSON

Fyrbarnen Dagny, 6 år, och storebror Patrik, 8 år, vid tiden för flytten till Godnatt 1915.

Fyren Godnatt ingår i årets Hemliga rum-filmer och kan ses på sfv.se/play/hemligarum

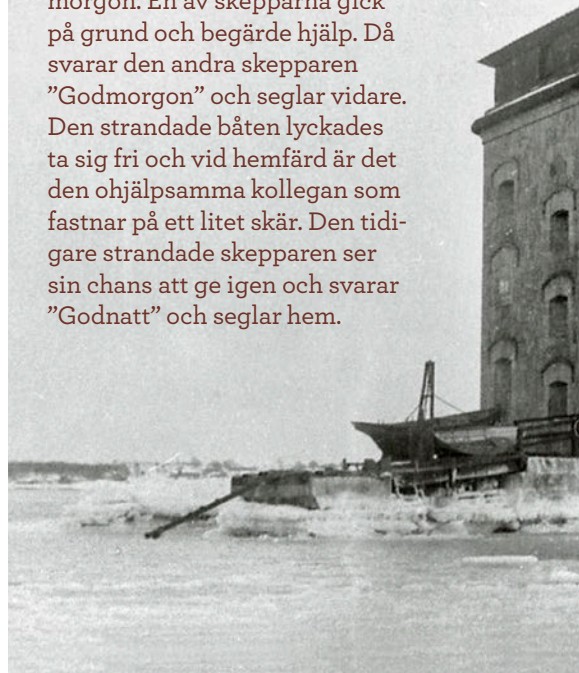

I tornet planerade fortifikationen för största möjliga rörelsefrihet genom en ovanlig dubbeltrappa. En trappa för att springa upp och en trappa för att springa ned.

DÄRFÖR HETER FYREN GODNATT

Namnet på skäret Godnatt återfinns på sjökort redan i slutet av 1600-talet. Dess historia skiftar så som berättelser gör efter många sekel. En historia lyder som följer: Två skeppare seglar ut från Karlskrona samtidigt en morgon. En av skepparna gick på grund och begärde hjälp. Då svarar den andra skepparen "Godmorgon" och seglar vidare. Den strandade båten lyckades ta sig fri och vid hemfärd är det den ohjälpsamma kollegan som fastnar på ett litet skär. Den tidigare strandade skepparen ser sin chans att ge igen och svarar "Godnatt" och seglar hem.

Utklippans fyrplats där hennes pappa hade tjänst som fyrvaktare. Här ute byggdes en kombinerad fyr och fästning redan 1840.

I ETT RADIOPROGRAM från 1985 har Dagny (gift Carlsson) delat med sig av sina minnen från inte mindre än sex olika fyrar i södra distriktet. Om barndomens Utklippan minns hon spännande gropar och skrymslen i klipporna där de lekte med stenar och den sällsynta grönfläckiga paddan. Hon minns också hur de vuxna ständigt stod på vakt uppe i det Heidenstamska fyrtornet från 1870 för att putsa speglar, passa på fyrlampans fotogen eller dra upp maskineriet var fjärde timme. Rätt som det var flög en fågel mot lanterninen och dog – men barnet Dagny sörjde inte utan konstaterar att de blev goda köttbullar i mathållningen.

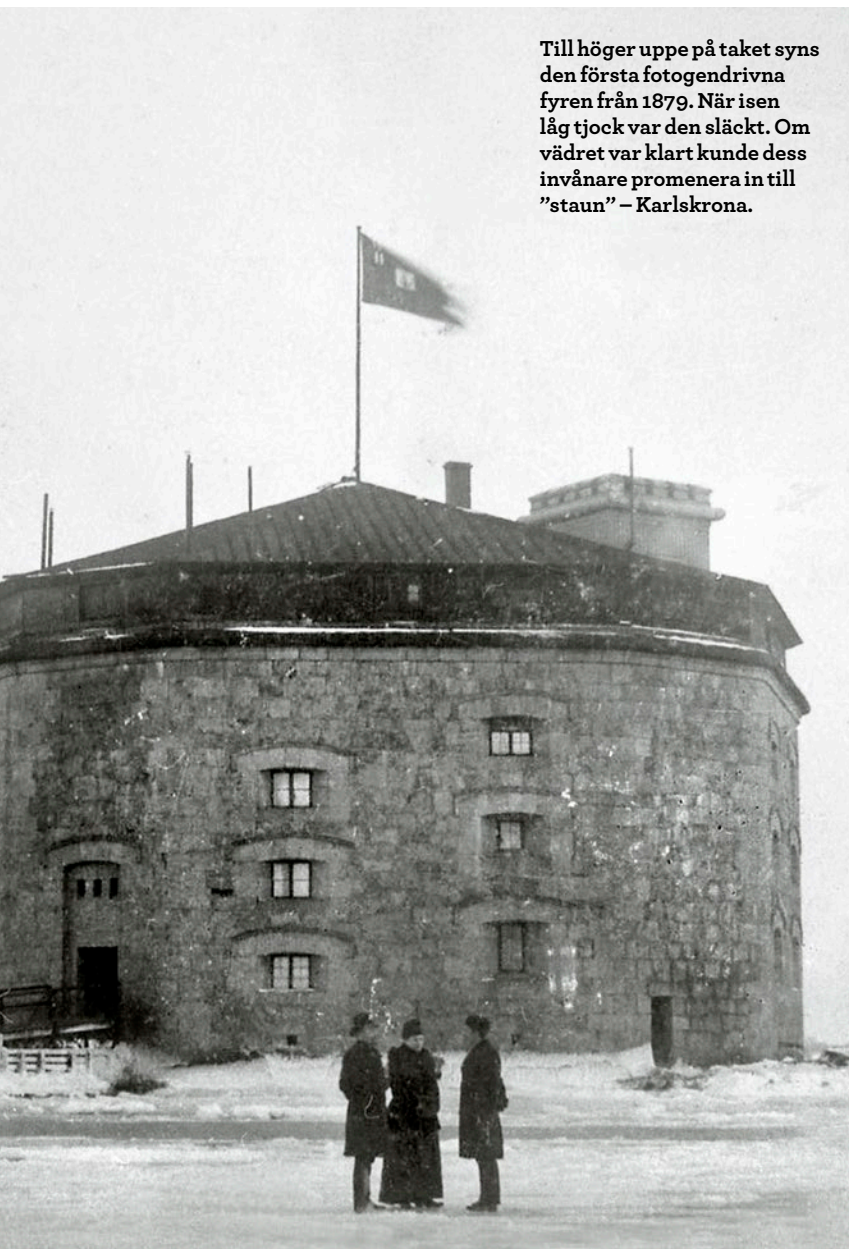
1915 flyttade familjen Bark till fyren Godnatt som inte är stort mer än ett torn i havet. Byggt som kanonbestyckat försvarstorn men redan omodernt när det stod klart 1862. En fyr inrättades här 1879 och istället för kanoner levde fyrmästaren

»Det var ju ett fasligt genljud i de där järntrapporna. Ju mer det ekade inne i tornet desto roligare hade vi.«

Johan Ulrich Nymans och fyrvaktmästare Nils Svenssons familjer i batterivåningarna. Barnen på fyrarna hade skolplikt och periodvis inrättades så kallade lotsbarnskolor där en lärarinna flyttade runt mellan fyr- och lotsplatserna.

1908–1910 VAR EN sådan skola inrättad på Godnatt, men på Dagnys tid fick hon och brodern Patrik ro till Karlskrona. Om det blåste satte pappan en flagga på bryggan så att de fick åka med båtarna som gick från Kungholms fort, minns Dagny. Att som barn leka på Godnatt var trots den begränsade ytan inte så svårt, berättar Dagny i radioprogrammet.

– Vi hade en lina om livet, så vi kunde springa runt fyren vid lågvatten. Sen kunde man springa uppe under fredstaket eller i de speciella dubbeltrapporna (en rest från fortifikationen). Det var ju ett fasligt genljud i de där järntrapporna. Ju mer det ekade inne i tornet desto roligare hade vi ju.

Till höger uppe på taket syns den första fotogendrivna fyren från 1879. När isen låg tjock var den släckt. Om vädret var klart kunde dess invånare promenera in till "staun" – Karlskrona.

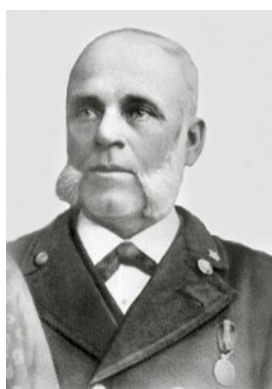

På grund av artilleriets utveckling var försvarstornet omodernt redan när det stod färdigt 1862. Istället för kanoner levdes familjeliv i de valvsugna batterivåningarna.

Fyren Långe Jan på Ölands södra udde. Uppför de 197 trappstegen släpade Dagny en resegrammofon för att dansa runt lanterninen mid-sommarnatten 1925.

Trots fyrarna var det inte ovanligt med skeppsbrott och Dagny har hört sin pappa berätta om en dramatisk insats vid Ölands södra udde en stormande höstdag strax före sekelskiftet 1900. En händelse som till och med gav honom medalj av ryska tsaren. Pappa Sven Wilhelm är då fyrbiträde och sitter fyrvakt högst upp i fyren Långe Jan. Medan han väntar på att bli avlöst spanar han ut över havet. Så ser han något – ett stort fartyg står halvvägs uppe på land ute vid klipporna! I kikaren ser han människor i vattnet så han rusar nedför den långa trappan. Ute vid det förlista fartyget ligger sjömän i vattnet och slår mot de stora stenarna. För dem finns ingen räddning men Sven Wilhelm hittar en svårt medtagen överlevare som han slänger över axlarna och bär i land. Det slutar med att han bär iland 18 ryska sjömän. Tyvärr överlever ingen av dem – de är alltför utmattade och nedkylda, berättar Dagny.

Fyrvaktmästaren Sven Wilhelm Bark med tsarens silvermedalj på bröstet.

Men hon minns också glädje. Som mid-sommaraftonen 1925 då de åkte T-Ford från Högby fyr på norra Öland till södra udden. Efter middagen släpar Dagny och de andra ungdomarna en gammal resegrammofon så högt upp de kunde i fyren Långe Jan. Så dansar de runt lanterninen med högsta volym och slutar inte förrän solen för länge sedan gått upp.

I SLUTET AV 1800-talet blev det möjligt att bygga driftsäkrare fyrar med acetylengas och till slut kunde många fyrar skötas på distans. Dagnys pappa, den sista fyrvaktmästaren, lämnar Godnatt 1921. Redan under 1930-talet blev en rad fyrar, däribland

Godnatt, statliga byggnadsminnen. Idag förvaltar Statens fastighetsverk ett tiotal fyrplatser – vissa delas med Sjöfartsverket men det är som helhetsmiljöer de är betydelsefulla. De berättar om vårt viktiga vägnät till havs – och om alla dem vars liv cirklade kring fyrarna: Nymans, Svenssons, Barks och många fler. *

Sommarquiz

FJÄRILAR, BIN och andra insekter behöver fler blommande ängar för att kunna sprida pollen som ökar skördarna av frukt och bär. Statens fastighetsverk drar sitt strå till stacken genom att sända ut en fröpåse med

ängsblommor till ett urval av de hyresgäster som hyr eller arrenderar mark av SFV. Var med och tävla i vårt sommarquiz så kan du bli en av tio som får en av våra fröpåsar!

FOTO LARA RED

FOTO JACK HONG

FOTO SFV/MIA FERNLUND

FRÅGA 1

Blåklockan är en av våra vanligaste växter med sina ljusblå blommor och rundade blad. På latin heter blåklockan *Campanula rotundifolia*.

Vad betyder rotundifolia på latin?

- 1 Med runda blad
- Allmän
- 2 Välluktande

FRÅGA 2

De flesta växter behöver hjälp av insekter för sin pollenöverföring men Sveriges pollinerande insekter håller på att minska både i mängd och antal.

Ungefär hur många pollinerande insektsarter finns det i Sverige?

- 1 3 000
- 4 000
- 2 5 000

FRÅGA 3

Våtmarker är viktiga för den biologiska mångfalden och är bland de mest artrika miljöerna i Sverige. De är också viktiga för vattenreningen.

Hur stor procent av Sveriges landyta består av våtmarker?

- 1 Ca 15 %
- Ca 20 %
- 2 Ca 25 %

FRÅGA 4 Vad hette den av Carl von Linnés lärjungar som, i augusti 1772, var den förste svensk som deltog i en vetenskaplig expedition till Island?

Skicka ditt svar senaste 10 juli 2022 till kulturvarden@sfv.se eller Kulturvärden, Box 2263, 103 16 Stockholm

SMEDJAN VID SALSTA SLOTT VÄCKS TILL LIV

NU HÖRS åter hammarslag från den gamla smedjan av tegel vid Salsta slott strax utanför Uppsala. Byggnaden, från slutet av 1800-talet, är en av få bevarade gårdssmedjor i landet men har legat i träda under många år och mest använts som förråd. I maj öppnades smedjan igen med både smide och träslöjd på meny.

Det är Hemslöjdsförbundet i Uppsala som nu drar igång verksamheten.

FOTO SFV/ELISABET HESSEBORN

282 000

SÅ MÅNGA visningar har årets Hemliga rum-filmer genererat hittills. Filmerna hittar du på www.sfv.se/play/hemligarum

TRÄDGÅRDSVILLAN FÅR ETT LYFT

I **BOTANISKA** trädgården i Uppsala ligger Trädgårdsvillan, ett vackert tegelhus från 1894 som först var trädgårdsmästarebostad och i dag inrymmer trädgårdspersonalens lokaler. Byggnaden uppfyller inte dagens arbetsmiljökrav och ska nu renoveras och byggas till av SFV om allt går i lås. De nya om- och tillbyggnaderna har ritats av SFV:s husarkitekt Carl Wärn.

– Nu får vi äntligen möjlighet att samla all trädgårdspersonal på en och samma plats, säger Mats Block, trädgårdsdirektör vid Uppsala linneanska trädgårdar.

FOTO PETRA HOLMGREN REICHLER

Ett pärlband efter kusten...

Längst ute i i havsbandet utanför Kalix sitter jag i min lilla båt och kör ut mot en av öarna som sakta skymtar fram i morgondimmorna. Mitt uppdrag är att som fornminnesinventerare åt Riksantikvarieämbetet besöka en av de öar som ligger i ytterkärgårdarna i Norrbotten för att där inventera efter fornlämningar. Året är 1988 och sommaren kommer att bli den varmaste på många år. Fältsäsongen sträckte sig från mitten av maj till slutet av oktober.

Inte anade jag då att min yrkeskarriär trettio år senare skulle föra mig tillbaka till kronoholmarna men i en helt annan roll.

I den breda palett av platser som förvaltas av Statens fastighetsverk är kronoholmarna en del. En kronoholme är inget annat än en ö som ägs av staten som förr kallades kronan. En definition av en kronoholme är en ”Holme i hav eller i större insjö som läg utom byalagens rår eller som sedan urminnes tid hade tillhört kronan”. De finns efter i stort sett hela den svenska kusten, närmare 1 700, men den största andelen finns i Norrbotten och Västra Götalands län.

ÖN SOM JAG styr min båt mot blir mer och mer tydlig. Dimmorna har svept undan och ersatts med en solig junidag med näst intill bleke. Över den spegelblanka havsytan hägrar ett par öar som ligger ännu längre ut, Malören och Lutskärsgrund. Men idag går färden till Likskär. Redan kan jag se den stora båken, byggd under 1900-talets första hälft på öns högsta topp. Båken, som är ett slags sjömärke, tjänade till att vägleda sjöfarare i en tid när havet både var den främsta vägen för långväga transporter av gods och människor och en källa till livsmedel genom fisket.

Varför staten har gjort anspråk på kronoholmarna ända sedan en tid när byarnas gränser inte hade fastställts och dragits upp har sin grund i flera olika saker. Fisket i det yttersta

FOTO ARTIC LIBRARIES

»Kronoholmarna som idag främst är en resurs för friluftsliv berättar en viktig del av statens historia!«

havsbandet var rikt och för att säkerställa kronans rättigheter gentemot enskildas egendom var det viktigt att definiera kronoholmarna. Med tiden har de också haft stor betydelse för både försvarsändamål, för sjöfartens vägledning och av andra skäl.

Jag styr mot hamnen intill det lilla fiskeläge som finns på Likskärs västra sida. Efter att ha lagt till och blivit bjuden på en kaffekopp av en av fiskarna, som kommit åter till sin lilla stuga efter att ha lyft näten på morgonen, är det dags att börja vandra över markerna och dokumentera vad som står att finna.

SPÅREN AV VÅRA förfäders vedermodor är många. Ovanför fiskeläget finns en stor gästgård, det vill säga rösen där stolpar ställts upp mellan vilka näten hängts upp för att torka. Flera hundra anspråkslösa små rösen följer öns sakta sluttande sida upp mot den högsta punkten. På andra sidan om toppen finner jag några tomtningar. En tomtning är en plats där stenar röjts undan så att de bildar en ring, ofta mot en större ring. De kan

vara spår av en tillfällig övernattningsplats, där båtens segel och åror användes för att rigga upp ett tält. Likskär är på sin högsta punkt cirka 15 meter och de tomtningar jag finner ligger på cirka tio meter över havet. De kan vara upp till 1 000 år gamla och tillkom sannolikt i en tid där dagens ö var avsevärt mindre.

Bottenvikens kust är nämligen landshöjningskust och med en tillväxt om cirka en centimeter i höjd varje år blir ytan större och större. Öarna växer och med det Statens fastighetsverks markinnehav.

Kronoholmarna, som idag främst är en resurs för friluftsliv och fritidsboende, berättar en viktig del av statens historia.

JAN OLOV WESTERBERG

Fastighetsdirektör, Statens fastighetsverk

POSTTIDNING B

RETURADRESS Kulturvärden c/o Flowy, Box 15010, 167 15 Bromma

Prenumerera på Kulturvärden eller ändra din prenumerationsadress:

<https://order.flowy.se/statensfastighetsverk/selfservice> eller ring 08-522 183 52.

Mot en expeditions- och portoavgift på 200 kronor

får du fyra nummer av Kulturvärden.

Historiskt tillfälle – hyr lokal i Göta hovrätt

Efter 370 år är det dags för nya hyresgäster – är Göta hovrätt rätt lokaler för din verksamhet?

Göta hovrätt i Jönköping flyttar ut sommaren 2023 och Statens fastighetsverk söker nya hyresgäster till de två vackra byggnaderna.

Byggnaderna är statligt byggnadsminne och erbjuder stora möjligheter för framtida hyresgäster. Här passar det till exempel att ha utställningar, bedriva undervisning, ha kontorsverksamhet eller ha olika former av kulturell verksamhet.

Göta hovrätt ligger centralt i Jönköping med goda kommunikationer intill Läns-museet och är omgivet av en fantastisk parkmiljö.

För mer information kontakta:
fastighetsförvaltare Jeanette Pihl
jeanette.pihl@sfv.se
telefon 010 478 75 94.

DOMSTOLSBYGGNADEN

ÄMBETSBYGGNADEN

Statens fastighetsverk har i uppdrag att förvalta fastighetsbeståndet så att kulturvärden tillvaratas. Vi strävar efter att etablera långsiktiga relationer till våra hyresgäster och önskar att hyresgästen ska se fastighetens kulturhistoriska värde som en tillgång och bidra till att bevara, utveckla och levandegöra detta.

Läs mer på www.sfv.se/uthyres

